

Branko Horvat

“JAKŠA BARBIĆ: PRAVO DRUŠTAVA, I. OPĆI DIO”
Zagreb, Organizator, 1999., str. 560.

U ovoj opširnoj knjizi, koja je tek prva od nekoliko narednih svezaka koji će slijediti, profesor Barbić upoznaje nas s nekim aspektima privrednog prava (iako izbjegava taj termin) kako se kod nas razvijalo u proteklome desetljeću. Rad je to vredniji, što je i sam bio autor nekih zakonskih propisa, pa probleme poznaje iz prve ruke. Iako se pravno reguliranje tržišnog poslovanja u velikoj mjeri poklapa u svim institucionalnim sistemima (uz neke nacionalne specifičnosti), ovdje neće biti govora o pravnim aspektima. To pripada nekom pravnom časopisu. Bit će skrenuta pažnja na impliciranu političku ekonomiju.

Autor definira pravo društava kao “pravo privatnog udruživanja osoba nastalog pravnim poslom radi postizanja određenog zajedničkog cilja” (str. 4.). Zatim slijedi popis tih društava, a to su kod nas: ortaštvo (autor upotrebljava turski oblik “ortakluk”, -luk je turski nastavak, -štvo je hrvatski, ortak je turcizam), javno trgovačko društvo, komanditno društvo, društvo s ograničenom odgovornošću, tajno društvo, gospodarsko interesno društvo (autor vjerojatno misli na neprofitnu organizaciju), društvo za uzajamno osiguranje, zadruga i zadružni savez. Autor ne razlikuje zadruge proizvođača od zadruga potrošača, iako su to dvije bitno različite organizacije. No, najveće je iznenađenje to što nema samoupravnog društva (poduzeća), koje je u ovoj zemlji postojalo četiri desetljeća. I baš je u tome Hrvatska bila pionir, jer su prva samoupravna poduzeća spontano nastala u Dalmaciji još godine 1949. godinu dana prije nego što je donesen savezni zakon o predaji državnih poduzeća za upravljanje radnicima. Upravo je tu bila mogućnost originalnog daljeg razvijanja privrednog prava.

Zatim autor kaže: “Društva su *numerus clausus*, pa se ne bi mogao stvoriti neki drugi tip društva osim onih koja su propisana zakonom” (str. 5). Budući da je i sam autor zakona koji sprečava nastanak drugih društava, znači da je i sam htio onemogućiti nastavljanje poslovanja samoupravnih poduzeća. Autor, doduše, kaže da “to ne znači da se time sprečava ili otežava stvaranje društava.” No, taj zaključak

proturjeći početnoj tvrdnji. Možda je odgovor to što se autor eksplicitno drži njemačkog prava, a tamo nema samoupravnog poduzeća. Autor izbjegava termin "poduzeće" ali ja ću ga ipak upotrijebiti, jer je to za ekonomiste terminus technicus. Prije se govorilo o "udruženom radu" što je, naravno, samo oblik društva.

Uvjeti za osnivanje društva jesu da članovi djeluju na privatno-pravnoj osnovi, i to tako: (a) da se radi o udruženju osoba kao pravne zajednice, (b) da udruženje počiva na pravnom poslu i (c) da je usmjereno na postizanje zajedničkoga cilja (str. 5. i ponovno str. 107., gdje se kaže da to vrijedi za njemačko pravo). Te uvjete očigledno zadovoljava i samoupravno poduzeće, jer se radi (a) o članovima samoupravnog radnog kolektiva koji su privatne osobe, a ne državni službenici, jer (b) prihvaćaju i obično potpisuju, odnosno stvaraju statutarne akte koji ih obvezuju i jer (c) poduzeće ima sasvim određeni zajednički cilj.

Na str. 63. kaže se da su društvena sredstva "bila svačija i ničija", odnosno pripadaju "svakome i nikome" (str. 179.). To je prilično česta iako besmislena formulacija. Jednako bi se mogla primijeniti i na neprofitne organizacije širom svijeta i propisati, kao što to radi zakon o pretvorbi iz godine 1991., instaliranje "određenog vlasnika." No, nigdje u međunarodnoj znanstvenoj literaturi nema nečega takvoga. U svakoj tržišnoj privredi sredstva, tj. imovina, pripadaju poduzeću (što i Barbić tvrdi na str. 74.), koje njima posluje, za njih odgovara i koje se upisuje u sudski registar. Zatim se daje kvalifikacija: "Teoretski nedovoljno razrađen, a u biti pogrešan, koncept društvenog vlasništva..." (str. 64.). Prvi dio konstatacije nesumnjivo je točan i ona dobro opisuje propust njegovih kolega. Evo jednog primjera. Zakon je određivao, i o tome se neprestano govorilo, pravljenje društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma. U vrijeme kada su ti propisi bili doneseni, pitao sam kolege, profesore prava, kakav je pravni smisao spomenute odredbe i, posebno, koje su sankcije. Nitko nije znao odgovor. A ipak su upravo pravnici pripremili navedeni zakon. Kada se primitivni političari i neodgovorni stručnjaci nađu na zajedničkom poslu, onda je rezultat unaprijed poznat. Takvih smo slučajeva, u pogoršanom izdanju, imali dosta i u proteklih deset godina. Bilo bi poželjno da pravna struka poradi na tome da se to više ne ponavlja. Što se tiče drugog dijela, o pogrešnom konceptu društvenog vlasništva, autor ne daje nikakvo objašnjenje. Mora se stoga zaključiti da se pogreška sastoji u tome što se društveno vlasništvo autoru ne sviđa.

Na str. 67. kaže se da je "Zakon o udruženom radu stvorio okvir za ponašanje suprotno onome koje se očekuje u tržišnom gospodarstvu kao preduvjet za postizanje dobrih poslovnih rezultata." Nesumnjivo. Ja sam o tome svojevremeno objavio niz kritičnih radova. Također sam bio članom Saveznog ekonomskog savjeta onda, kada je o nacrtu toga zakona bilo diskutirano - a slično se dogodilo i sa zakonom o "susretnom planiranju" - gdje su gotovo svi članovi Savjeta zaključili da su zakoni loši, zbog razloga koji su ekonomistima sasvim očigledni, i zato se ne smiju donijeti. No, koji dan poslije, neodgovorni su političari donijeli te štetne zakone, a da nitko nije ni spomenuo mjerodavno stručno mišljenje. Slično se dogodilo i 1991., 1992., kad su donošeni zakoni o pretvorbi, samo što sada nije bilo nikakve kompetentne

javne diskusije, institucionalnog stručnog mišljenja nije bilo, moji vlastiti kritički napisi nisu naišli ni na kakav odziv, a nakon nekoliko godina, hrvatska je privreda bila razorena!

Na osnovi gornje tvrdnje izvlači se zaključak: "Imperativ promjene takvog stanja doveo je do toga da se *gospodarski sustav morao bitno promijeniti* (sic!). Pritom su izražene polazne osnovice u: (a) uvođenju tržišta (robe, usluga, rada i kapitala), (b) priznavanju poduzetništva i (c) otvaranju prema svijetu" (str. 67.). Usprkos ozbiljnim institucionalnim pogreškama, jugoslavenska se samoupravna privreda razvijala nekoliko desetljeća najbrže u Europi. To vrijedi i za porast globalne proizvodnosti. Sistem koji daje takve efekte, iako su pojedinačna rješenja loša, očito je poželjan sistem. Uz ispostavljene pogreške, dao bi još bolje rezultate. Hrvatska se privreda razvijala iznad jugoslavenskog prosjeka, a to znači da samoupravljanje pogoduje razvijenijem društvu. Ako su to činjenice, onda se nije smio mijenjati uspješan privredni sistem, već je valjalo mijenjati loše zakone. Što se tiče tržišta, ono je postojalo već više desetljeća, osim tržišta rada. U socijalizmu ljudi ne mogu biti roba koja se iznosi na tržište. Danas je radna snaga opet postala robom - i gotovo je svaki četvrti radnik ostao bez posla. O poduzetništvu u samoupravnom sistemu pisao sam u svojoj doktorskoj disertaciji obranjenoj u Engleskoj - kolijevci poduzetništva, gdje nesumnjivo znaju što je to - još godine 1959. (Horvat, 1964.). A o otvorenosti prema svijetu može se suditi po tome što je zemlja bila na čelu pokreta 130 nesvrstanih zemalja svijeta. Također su svake godine dolazili milijuni stranih turista iz zemalja Istoka i Zapada, a viza uglavnom nije bilo. U posljednjih "imperativnih" deset godina Hrvatska je postala izoliranom. Budući da se u posljednjih deset godina hrvatska privreda tri puta više međunarodno zadužila (što je ekonomski nepodnošljivo) nego prije, a izgubljeno je šest godišnjih proizvoda i stravičnih šesnaest godišnjih proizvoda industrije, vidi li profesor Barbić sada "imperativ promjene takvog stanja da se gospodarski sustav bitno promijeni"?

"U praksi [se]...inaugurirala i poticala dogovorna ekonomija ... kao negacija tržišta..." (str. 68). Profesor Barbić očito ne zna da je dogovorna ekonomija izmišljena u Danskoj, odakle se proširila po okolnim zemljama, a nitko ne smatra da u tim zemljama nema tržišta. No, točno je da se jugoslavenska dogovorna ekonomija od Danske razlikovala time što je bila skandalozno loše koncipirana.

"Poduzetništvo mora uzeti u obzir kategoriju dobiti, a ne dohotka" (str. 69). Zašto? Nema odgovora. Razmišljaju li inokosni proizvođači, kao što su farmeri ili obrtnici, o dobiti ili dohotku - ili im je to svejedno? Odgovor je dan još u mojoj davnoj engleskoj disertaciji objavljenoj u Americi (Horvat, 1964.). Ponovno sam o tome pisao u vrijeme kada se pripremala pretvorba i kada sam pokazao kako se razvija poduzetništvo na bazi društvenog vlasništva (Horvat, 1990.). Nije bilo reakcije, ni pozitivne, ni negativne, a profesor Barbić rad uopće ne spominje - ako ga i poznaje, jer nije njemački.

Društveno podzueće zasnivalo se na radu, a ne na kapitalu "kako je trebalo" (str. 69). Zašto? Opet nema odgovora. No, poznato je da u socijalizmu rad zapošljava kapital, a u kapitalizmu kapital zapošljava rad (da sad dalje ne objašnjavam ovu

malo pojednostavnjenu konstataciju). Zašto bi to potonje bilo "onako kako je trebalo"? "To znači da je najprije trebalo napustiti društveno vlasništvo koje u kombinaciji sa samoupravljanjem nije dalo dobre rezultate" (str. 72.). Prije svega, društveno vlasništvo nije "u kombinaciji" sa samoupravljanjem, već je to nerazdvojan par, jedno bez drugoga nije moguće. No zaključak je, osim toga, u suprotnosti sa činjenicama. Kada bismo danas postizali rezultate kao nekad u samoupravnoj privredi društvenog vlasništva, imali bismo barem dva puta veći dohodak i pritom nijedan od problema s kojima se sada muči nova Vlada.

"...za razliku od stanja kod nas proteklih desetljeća prema kojem u pravnoj osobi nije bilo osoba koje bi njime [poduzećem] upravljale na temelju članskih prava u njoj..." (str. 74.). A što znači samoupravljanje i udruženi rad nego upravljanje "na temelju članskih prava"? Samo ta članska prava ne proizlaze iz vlasništva kapitala, već iz rada u poduzeću.

Na str. 74. smatra se da je pretvorba provela privatizaciju. No ako je samoupravni kolektiv društvo privatnih pojedinaca, kao što smo gore vidjeli, onda je nemoguće provesti privatizaciju privatnoga?! Nelogičnost se vidi i po tome što je godine 1991. najprije učinjeno podržavljenje, da bi se mogla provesti nova privatizacija. Autor očito govori o pretvaranju socijalističkog uređenja u kapitalističko, a to su dvije posve različite privatizacije. Kod nas je prva privatizacija provedena godine 1950., kada su državna poduzeća predana radnicima i oni su otada dobijeni kapital povećali 12 puta (!) svojom upravom i svojim sredstvima. U godini 1991. privreda je ponovo podržavljena i danas je još tri četvrtine kapitala državno, a privreda neprestano tetura u krizi dubljoj i dužoj nego što je bila najveća svjetska kriza u tridesetim godinama.

U danas važećem Ustavu zajamčena je nepovredivost vlasništva (članci 3. i 48.), a država je prigrabila tuđe vlasništvo i tako izvršila nečuveni protuustavni čin! Profesor prava, Jakša Barbić, ne nalazi za potrebno da tu eklatantnu povredu Ustava uopće i komentira. Također ne komentira ni činjenicu da čl. 15. Zakona o Hrvatskom fondu za razvoj jednom rečenicom "ukida samoupravljanje"! Kako može pravna država "ukidati" dugo korištena prava *privatnih* društava? Možda zato što proturječe novom Ustavu? A to, kako smo upravo vidjeli, nije slučaj. Kao što su nekada profesori prava šutjeli na društvene dogovore i samoupravne sporazume i druga pravna čuda, tako se to ponašanje i danas ponavlja. Autor indiferentno zaključuje: "...društveno poduzeće ... je pretvorbom nestalo". A koja je bila pravna osnovica takve pretvorbe? I kako je moglo samo "nestati"? Kako država može narediti nestanak nedržavnih poduzeća?

Već je spomenuto da se cijela knjiga zasniva na njemačkome pravu. Tu je jedna od najprogresivnijih odredbi sudjelovanje radnika u upravljanju poduzećem. U tome je Njemačka pionir u svjetskim razmjerima. Suodlučivanje, potaknuto poslijeratnim revolucionarnim socijaliziranjem privrede od socijalno-demokratske vlade, u Njemačkoj se razvijalo počevši od Weimarskog ustava dvadesetih godina, s prekidom za vrijeme Hitlera, i s ponovnim snažnim razvitkom nakon II. svjetskog rata. Danas se u velikim njemačkim poduzećima polovina nadzornog odbora sastoji

od izabраниh radnika. Toga u Hrvatskoj i u Barbićevoj knjizi nema. Problem se apsolvira rečenicom: "Naši sadašnji propisi to još ne omogućuju. Valja očekivati da će razvoj našega prava na tom području ići prema onome što je prihvaćeno i u zemljama s razvijenim gospodarstvom" (str. 197.). Postavlja se nekoliko pitanja. Suodlučivanje je drugi stupanj participacije. Treći, i najviši, predstavlja samoupravljanje. Mi smo samoupravljanje već imali, a sada nemamo ni ono što mu je prethodilo, već smo vraćeni u prošlo stoljeće. Radnik mora "pokorno izvršavati naloge poslodavca" (kao u nacrtu Zakon o radnim odnosima). Otkada taj razvitak našeg prava unatrag? Kako se to dogodilo? Je li to profesor Barbić, kao autor teksta zakona, participaciju nije uopće unio u zakon, iako je slijedio sve druge odredbe njemačkoga zakona? U tom bi slučaju bio objašnjen njegov ideološki stav. Ili je unio, a tadašnji su političari na vlasti - koji su inzistirali na "pokornom ponašanju radnika" - tu odredbu izbacili? Tada bi bio objašnjen karakter prošlog režima.

Pozivajući se na njemačkog autora K. Schmidta, Barbić piše: "Odnos poduzeća i njegova nositelja ne može se odrediti vlasništvom..." (str. 202.). To je jedino čisto pravno pitanje koje spominjem. Umjesto da o njemu raspravljam, upućujem profesora Barbića na američkog profesora prava na Sveučilištu Yale, Henryja Hansmanna, koji cijelu svoju knjigu naslovljuje "Vlasništvo poduzeća" (1996.). Mogu jedino dodati da se s njegovom uvjerljivom argumentacijom potpuno slažem. Od godine 1932., kada su Amerikanci Berle i Means objavili svoje klasično djelo "Moderna korporacija i privatno vlasništvo", u kojem su ustvrdili da je u kapitalističkom razvitku došlo do odvajanja kontrole (upravljanja) od vlasništva, ne može se više ponašati kao da je još uvijek na snazi model individualnog fizičkog vlasnika, kod kojeg su kontrola i vlasništvo spojeni, i onda, budući da je praksa drugačija, baratiti pravnim fikcijama. Ako se kontrola, koju provodi upravljač poduzeća, odvojila od kapitala, onda je prirodno govoriti o "vlasništvu poduzeća" i posebnom "vlasništvu kapitala". Kod toga ono prvo postaje ključnim, a potonje akcidentalnim. Konačno odvajanje te dvije funkcije provedeno je u neprofitnim poduzećima u kapitalizmu (Hansmann, 1996., str. 238.) i u društvenim poduzećima u socijalizmu, što zna svaki radnik koji je u procesu sudjelovao.

Na svršetku, jedna kratka napomena i o osnovnom terminu koji se upotrebljava: trgovačkim društvima. Ne radi li se tu o izvjesnom nasilju nad hrvatskim jezikom? Većina društava (poduzeća) nisu trgovačka, već su proizvodna, prometna, osiguravajuća, financijska itd. Mi imamo domaću riječ "privredni", čiji korijen potječe od prije osam stoljeća, a proširio se po svim južnoslavenskim jezicima od Slovenije do Bugarske. Nijemci nemaju takvu riječ, a moguće zamjene "wirtschafts-" i "oekonomisch" imaju nešto drugačije značenje. Odatle valjda i govore o "trgovačkim" društvima.

Nameću se izvjesne asocijacije. Za vrijeme Pavelićevog režima kopiran je nacistički pravni sistem. Nakon II. svjetskog rata, sve smo kopirali od Sovjetskog Saveza. Nakon prevrata od prije deset godina, kopirane su njemačke institucije. U međuvremenu, u četiri desetljeća, 1950.-1990., pokušavali smo naći svoj vlastiti

put. Ni prva, ni druga, ni treća kopija nisu dale dobre rezultate. Traženje vlastitoga puta, uz bezbrojne pogreške koje su učinjene - mnoge od njih neizbježne - dovele su nas u svjetski vrh. Ne bi li bilo poželjno da nastavimo svojim putem?

Iz cjelokupnog se prikaza vidi da se profesor Jakša Barbić zalaže za restauraciju kapitalizma, iako je to dovelo zemlju do katastrofe, ekonomske i moralne. A profesor Robert Lane u svojoj upravo objavljenoj opsežnoj psihološkoj studiji - da navedem samo jedan primjer - na osnovi potanke empirijske analize pokazuje kako "razvijeni" kapitalizam čini ljude nesretnima (Lane, 2000.). Usprkos tome, Barbićevo zalaganje za kapitalizam, iako je malo čudno, njegovo je apsolutno pravo. No znanstvenik ima obvezu da svoje vrijednosne sudove čini eksplicitnima i da pruži neke dokaze valjanosti vlastite ideologije. To više, što je knjiga namijenjena i njegovim studentima koji još nisu u stanju meritorno rasuđivati o svojoj struci. Za njih bi posebno pregledno valjalo iznijeti poistojeće alternative, istaći koja je alternativa odabrana i zašto. A ne ih obmanjivati da se radi o univerzalnim vrijednostima. Stalno se ističu kao uzor "razvijene zemlje", ponekad i više puta na jednoj stranici, a misli se na kapitalističke zemlje. No, ni to nije sasvim precizno. Za pravne norme nije bitan neodređeni pojam "razvijenosti", već sasvim određeni institucionalni sistem. Neke od tih "razvijenih zemalja" nisu odmakle daleko od grabežnog kapitalizma prošlog stoljeća, neke su znatno civiliziranije, ali se nastoje držati *laissez-fairea* kao da se demokracija odvija u društvenom vakuumu, a neke su izvršile socijalno-demokratske korekcije i u dobroj mjeri ostvarile državu blagostanja. Gdje su pravni uzori profesoru Barbiću?

Na pravnom fakultetu studira(1o) se političku ekonomiju. To je zato da bi se pravna tehnika osmislila, da bi joj se dao društveni sadržaj, a pravne norme institucionalno objasnile. Ako je to točno, ne bi se smjelo ostati samo na tome da političku ekonomiju polažu samo studenti, već bi je u svojim radovima morali koristiti i profesori.

Knjiga profesora Barbića korisna je, jer prvi put daje cjelovit pregled segmenta pravnog sistema koji se kod nas razvio u proteklome desetljeću. Bila bi mnogo korisnija da je to i kritički, a ne samo pozitivistički, pregled. No, to je sada zadaća znanstvene kritike. Nadam se da će i sam autor u narednim svescima ispraviti nedostatke na koje je upozoreno u gornjem tekstu. A sama bi knjiga morala pokrenuti raspravu o navedenim problemima. Pretpostavljam da to današnji politički režim i omogućuje.

LITERATURA:

1. *Berle, A. A., G. Means*: "The Modern Corporation and Private Property", New York, Commerce Clearing House, 1932.
2. *Hansmann, H.*: "The Ownership of Enterprise", Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1996.
3. *Horvat, B.*: "Towards a Theory of Planned Economy", New York, International Arts and Sciences Press, 1964.
4. *Horvat, B.*: "Poduzetništvo i tržišna transformacija društvenog vlasništva", Zagreb, Institut za javne financije, 1990.
5. *Lane, R.*: "The Loss of Happiness in Market Democracies", New Haven, Yale University Press, 2000.